

4. Міжнародно-правові проблеми протидії нелегальній міграції та торгівлі жінками / Відп. ред. Ю. Римаренко, Ю. Шимшученко, Я. Кондратьєв. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; НАН України, 2003. – 234 с.

5. Нелегальна міграція та торгівля жінками: У 2 кн./ Ю.С. Шемшученко(заг. ред.), Ю.І. Римаренко (упоряд.). – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького; НАН України, Національна Академія внутрішніх справ, 2001. – Кн. 1. – 510 с.

УДК 331

В.М. НИЖНИК, О.І. ПОЛІЩУК
Хмельницький національний університет

РОЛЬ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ У ВИЗНАЧЕННІ БАЗОВИХ ОСНОВ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Досліджено значення демографічних чинників у формуванні основ людського потенціалу.

The importance of demographic factors in forming the basics of human potential was defined.

Вступ. Оцінка сучасного соціально-економічного розвитку України супроводжується різноманітним поглядів, ідей, концепцій стосовно економічного зростання. Суперечливим і складним характером трансформаційного періоду країни, що визначається кризовим станом демографічного відтворення, диспропорціями на ринку праці та падінням рівня життя населення різних регіонів України зумовлена необхідністю наукового обґрунтування нових напрямів розширеного відтворення людського потенціалу регіональних соціально-економічних систем. В умовах їх трансформації визначення тенденцій розширеного відтворення людського потенціалу регіональних соціально-економічних систем стає можливим на основі розкриття соціально-демографічних передумов його формування, розкриття особливостей його використання та оцінки впливу життєвого рівня населення на цей процес.

Актуальність вирішення, гострота та складність цих проблем обумовлюють потребу наукового обґрунтування нової методології і методики дослідження процесів формування, розподілу, використання та розвитку людського потенціалу в контексті перспективних завдань соціально-економічного розвитку регіонів України.

Аналіз останніх досліджень. В умовах соціальної та економічної трансформації суспільства дослідженням цієї важливої наукової проблематики займаються провідні науковці і вчені України: С.І. Бандур, Д.П. Богиня, П.П. Боршевський, М.П. Бутко, О.А. Грішнова, М.І. Долішній, Т.А. Заяць, С.М. Злупко, В.І. Куценко, Е.М. Лібанова, А.С. Лисецький, О.В. Макарова, С.В. Мочерний, В.В.Онікієнко, І.Л. Петрова, С.І. Пирожков, Л.К. Семів, В.С. Стешенко, Л.Г. Чернюк та ін.

Основний матеріал дослідження. Системний підхід виступає методологічною основою цих досліджень. З точки зору демографічного, соціального та економічного аспектів він дозволяє розкрити закономірності відтворення людського потенціалу в територіально-часовому вимірі на основі факторного, якісного та кількісного аналізу його характеристик і зв'язків між ними. Недостатньо розробленими залишаються окремі теоретико-методологічні і методичні проблеми розширеного відтворення людського потенціалу в умовах трансформації вітчизняної економіки.

Першою фазою процесу відтворення людського потенціалу є формування. На цій фазі виробляється певний кількісний обсяг людського потенціалу та його якісні характеристики. Важливим завданням наукового пошуку є визначення основних факторів, що впливають на цей процес та розкриття їх ролі в ньому.

Нами здійснено поглиблений аналіз соціально-демографічних передумов, що впливають на цей процес, виходячи з необхідності виявлення специфічних чинників та тенденцій, що впливають на формування якісної і кількісної складових людського потенціалу в територіальному розрізі та забезпечення його прискореної інтенсивної трансформації.

У визначенні внутрішньо-регіональних, соціальних і демографічних особливостей формування людського потенціалу, їх співставленні із загальноукраїнськими та світовими тенденціями; встановленні кола показників та критеріїв, що дозволяють оцінити вплив демографічних і соціальних чинників на формування людського потенціалу полягає сутність запропонованого підходу.

Об'єктивні та суб'єктивні чинники знаходяться в основі соціально-демографічних передумов формування людського потенціалу, які створюють систему потреб, інтересів, мотивацій і стимулів як зі сторони носіїв людського потенціалу, так і з боку регіональних інститутів, що детермінують їх цільові установки та завдання. Історичні, територіальні, техніко-організаційні та економічні фактори, структуру зайнятості населення та інноваційно-інформаційну інфраструктуру регіональних систем ми відносимо до об'єктивних чинників. А ментальність населення, його демографічну поведінку та установки, стереотипи мислення, адаптаційні здібності, якість життя, стан освіти, культури, духовності, охорони здоров'я, розвиток соціальної інфраструктури та рівень соціального захисту – до суб'єктивних чинників [5, с. 138–141].

Однією з важливих передумов формування людського потенціалу виступають демографічні процеси, яким притаманна міжрегіональна специфіка протікання та динамічність, що визначається трьома формами руху – природного, механічного та соціального.

Природний та механічний рух складають загальний приріст населення, що характеризується абсолютними та відносними показниками і детермінують загальну чисельність населення в статеві-віковому та поселенському розрізі. Разом з тим, він обумовлює і тип демографічного відтворення населення, який може бути прогресивним, регресивним та стаціонарним. У кінцевому підсумку формується якісний та кількісний склад людського потенціалу.

Узагальнена сукупність народжуваності й смертності населення, що змінюють його чисельність природним шляхом – природний рух населення. Він оцінюється за показниками народжуваності, смертності, чисельності зареєстрованих шлюбів і розлучень, чисельності жінок у фертильному віці, статеві-вікових пропорцій, демографічного навантаження населення, які характеризуються як абсолютними значеннями, так і відповідними коефіцієнтами, що беруться у розрахунок на 1000 осіб [1, с. 130].

Переміщення людей через кордони тих або інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на довгий період часу це – механічний рух населення. Він оцінюється за валовою міграцією (загальна сукупність вибулих і прибулих за рік), сальдо міграції (різниця між прибулими і вибулими) в абсолютних одиницях та відносних через коефіцієнти прибуття, вибуття, рухомості, механічного приросту в статеві-віковому, трудово-ресурсному, освітньому, територіальному та національному розрізах [1, с. 251].

Перехід індивідів із одних верств, соціальних груп та класів в інші, зміна їх місця в соціальній структурі суспільства називається соціальним рухом населення. Він пов'язаний із дією законів суспільного розвитку та із особистісною активністю індивідів.

Також розрізняють вертикальний та горизонтальний соціальний рух. Перший визначається переміщенням індивіда вгору і вниз у системі соціальних позицій, а другий – на одному і тому ж соціальному рівні. Цей рух відображає також зміни соціальних позицій в межах одного, двох та трьох поколінь. Разом з цим соціальний рух характеризується його складом: сімейним, національним та громадянським, суспільних груп, за джерелами існування та розселенням [1, с. 425].

Дослідження соціально-демографічних передумов відтворення людського потенціалу регіональних систем доцільно проводити з двох аспектів – демографічного та соціального.

Демографічний аспект дозволяє розглядати: природний рух населення через показники народжуваності, смертності та середньої тривалості життя населення у статеві-віковому та поселенському розрізах; механічний рух населення показує обсяг міграції за статтю, віком, освітою, розселенням та напрямками міграційних потоків, а також сальдо міграції. Природний та механічний приріст населення обумовлюють його загальний приріст, що визначає в подальшому чисельність населення за статтю, віком та розселенням.

Соціальний аспект, в свою чергу, дозволяє розглядати формування соціальної складової людського потенціалу на основі показників стану системи охорони здоров'я, освіти, культури, соціального захисту, професійного складу та рівня життя населення.

Провести повний аналіз існуючих передумов щодо соціально-демографічного формування людського потенціалу регіональних соціально-економічних систем дозволяє поєднання цих двох аспектів. На даній основі ми і пропонуємо провести такий аналіз.

Враховуючи те, що кількісне формування людського потенціалу відбувається на основі демографічної компоненти, яка в значній мірі обумовлюється станом соціального розвитку як регіонів, так і країни в цілому, тобто характеризується діалектичним зв'язком між ними є вихідною передумовою нашого дослідження.

Разом з цим маємо відзначити, що і соціальна складова залежить від рівня розвитку економічної, технічної, екологічної систем, а також природно-ресурсних, природно-географічних, геополітичних та внутрішньополітичних умов, які притаманні як окремим регіонам, так і країні в цілому.

Важливе місце в окресленому колі проблем займає визначення системи показників та критеріїв оцінки цього процесу. Аналіз літературних джерел показує, що в статистичному просторі існує їх стандартна сукупність, яка дозволяє оцінювати природний, механічний та соціальний рух населення.

Типи відтворення відрізняються між собою за протіканням процесів смертності і народжуваності населення. Якщо висока народжуваність і смертність відповідає прогресивному типу відтворення, стаціонарному – вирівнювання частки дітей і працьовитих через поступове зменшення смертності та збільшення тривалості життя, то повільна зміна поколінь, скорочення народжуваності, що супроводжується навіть частковим виродженням населення – регресивному.

Регресивний тип відтворення відображає аналіз народжуваності, смертності, тривалості життя та чисельності населення України, швидкоплинні інституційні перетворення, інерція людської природи, невідповідність населення до різких соціально-економічних і політичних зрушень, а також відсутність відповідних ринковому середовищу інституцій та інфраструктури є головними причинами такого стану.

Досвід різних країн щодо вирішення проблем скорочення їх населення показує, що вони орієнтуються здебільшого на збільшення якісної складової населення, тобто подовження його тривалості життя. Не можна не враховувати і той факт, що специфіка демографічного відтворення населення криється в суб'єктивно-раціональному підході сімей до народження дитини, які детермінуються умовами її утримання, виховання, надання якісної освіти та здоров'я, а також традиціями малодітності.

В Україні проблемою негативною демографічної ситуації є наявність в ній значної частки старого населення та зменшення чисельності дітей віком до 15 років у структурі населення, що в подальшому призведе до поглиблення диспропорцій між його всіма генеративними групами та погіршення ситуації на ринку праці [4, с. 58].

Процес зростання навантаження працездатного населення непрацездатним є однією з проблем вікової диспропорції цих груп, особливо це спостерігається в сільській місцевості. Разом з цим, поступове збільшення темпу постаріння міського населення призводить до аналогічної ситуації і в міських поселеннях.

Узагальнення результатів нашого аналізу дозволяє зробити висновок про відсутність процесу заміщення вибулою населення за межі працездатності молодими когортами і, в значній мірі, засвідчує наявність демографічної кризи в Україні, що, в свою чергу, створює негативні передумови щодо відтворення людського потенціалу.

Україна на сучасному етапі трансформаційних перетворень має значні проблеми з відтворенням генотипу нації, а втрата науково-технічного та освітнього потенціалу знижує її шанси на повноцінне його формування це – показує аналіз процесу формування людського потенціалу.

Ретроспективний аналіз демографічного переходу українського суспільства від традиційного типу відтворення населення до раціонального проходить паралельно із індустріалізацією країни.

Процес скорочення народжуваності, в післяреволюційній Україні, продовжує зростати внаслідок масового залучення жінок до суспільного виробництва, примусової колективізації, стрімкої індустріалізації, голодомору, репресій, другої світової війни, незворотними міграційними потоками молоді із сіл в міста та на новобудови, а в пореформеній Україні – за рахунок швидкоплинної не виваженої інверсійної суспільної трансформації [2, с. 145].

Відсутність економічного забезпечення його відтворення, що визначається низькою заробітною платою, високим рівнем безробіття, несвоєчасними виплатами та заборгованістю по заробітній платі, прихованим безробіттям, вторинною зайнятістю жінок фертильного віку, тінювою зайнятістю жінок та важкими санітарно-гігієнічними умовами праці, недостатності соціальної допомоги сім'ям з дітьми, соціально-економічною нестабільністю в суспільстві ми відносимо до основних негативних чинників скороченого відтворення населення сучасної України.

У значній мірі, вирішення проблем скорочення чисельності населення обумовлюється збереженням його здоров'я. На основі глибинного усвідомлення на суспільному й індивідуальному рівнях цінності здоров'я, що здатне мобілізувати на його захист економічні ресурси та соціальну енергію індивідів стає можливим досягнення цієї мети [3, с. 209].

Завдяки фізичній, освітній, духовній складових людського потенціалу досягається вирішення проблем підтримки населення в стані нормальної життєдіяльності та працездатності. Фізичний стан людини, який підтримується завдяки ефективним профілактичними та оздоровчим заходам, відповідній екологічній ситуації та дотриманням санітарно-гігієнічних норм відіграє в цьому важливу роль.

Також, значно впливає на ці процеси відповідна державна політика та індивідуальний світогляд людини. Вони мають спрямовуватися на підтримку якості життя через зменшення захворюваності та смертності, а також збільшення середнього віку життя населення.

Висновки. Всебічний аналіз соціально-демографічних передумов формування людського потенціалу регіональних соціально-економічних систем в період їх трансформації показав низку негативних факторів, що обумовлюють стійкі тенденції до його звуженого відтворення якісної і кількісної складових.

На нашу думку, забезпечення гарантованого державою стандарту якості медичних, освітніх і культурно-духовних послуг, що виступають головними умовами розвитку людського потенціалу приведе до послаблення негативних явищ.

Література

1. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / НАН України. Інститут економіки; за ред. В. Стешенко. – К., 2001. – 560 с.
2. Злупко С.М. Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні / С.М. Злупко, Й.І. Радецький. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 192 с.
3. Старостенко Г. Новітні демографічні тенденції в Україні / Г. Старостенко // Економіка України. – 1998. – № 5. – С. 22–30.
4. Стешенко В. Деякі демографічні наслідки соціально-економічної кризи в Україні / В. Стешенко // Демографічні дослідження. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1995. – 563 с.
5. Ушенко Н. В. Категорія “Людський потенціал” у концепції людського розвитку / Н.В. Ушенко // Формування ринкових відносин в Україні : Зб. наук. пр. – № 2, (69). – 2007. – С. 138–141.

УДК 331.101.3(477)

Н.П. БАЗАЛІЙСЬКА
Хмельницький національний університет

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКА НА ЗАСАДАХ СИНЕРГІЗМУ

Стаття присвячена дослідженню сфери трудової діяльності на підприємстві. Представлено механізм регулювання трудової поведінки працівника з використанням синергетичного інструментарію.

The article is devoted to research of sphere of work activity at business. The mechanism of adjusting labour behavior with using of synergy tool is presented.